

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 440-445.
Geliş Tarihi-Received: 22.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1208346

Mesihpaşa İmamı ve Handan Romanlarındaki Tiplerin Kadın Kimliği Bakımından Karşılaştırılması

Comparison of the Types in the Novels of "Mesihpaşa İmamı" and "Handan" in terms of Female Identity

Engin KEFLİOĞLU*

Öz

Batılılaşmanın toplumumuzda tetiklediği sorgulama alanlarından biri de kadındır. Kadının bu yeni dönemde toplumdaki yerinin ve kimliğinin nasıl olması gerekliliği birçok eserde işlenmiştir. Kimi eserler kadını kimliğiyle merkezlerine oturtmuşken kimi eserler ise başka konular etrafında kurgulanıp kadının kimliğini sezdirir. *Handan* romanı Halide Edip'in ideal kadın anlayışını yansıttığı önemli romanlarından biridir. Romanda, modern bir eğitim almış olan Handan, bunu daha ileriye götürerek entelektüel bir seviyeye ulaştırmış aynı zamanda geleneksel anlayışları da üzerinde taşıyan bir tiptir. Handan'ın yanı sıra romandaki diğer kadın karakterler de kimi zaman Handan'la aynı çerçevede yer alır, kimi zaman onun karşısında konumlanır. *Mesihpaşa İmamı* romanında ise başkahraman bir erkek olsa da bu karakterin roman içinde içsel dönüşümüne sebebiyet veren ilk kıvılcımın sahibi bir kadın olan Hediye'dir. Yine romanda geleneksel kimliğiyle yer alan diğer kadınlar; manevi dünyaları, aile içindeki konumları, otoriter erkek karşısındaki tavırları ile romanda önemli yer tutar. Bunlardan Gülsüm, geleneksel anlayışla yetişmiş romanın başında değersizlikle karşımıza çıkan romanın sonunda ise geçirdiği manevi değişimle hem kocası hem etrafı tarafından tamamen farklı bir yere oturtulan bir tiptir. Bu çalışmada her iki romandaki kadın karakterler kadın kimliği açısından ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Roman, Mesihpaşa İmamı, Handan, kadın, değişim.

Abstract

One of the areas of questioning triggered by westernization in our society is that of women. The necessity of women's place and identity in society in this new period has been discussed in many works. While some literary works emphasize women and their identities, other literary works fictionalize unrelated subjects while still retaining a female identity. One of Halide Edip's significant books, *Handan*, exemplifies the understanding of the ideal woman. *Handan* is the kind of person who carries traditional understandings with her while having received a modern education and continuing her education intellectually. Besides *Handan*, other female characters in the novel are sometimes in the same frame as *Handan* and sometimes in the opposite frame of *Handan*. Although the protagonist in the novel "Mesihpaşa İmamı" is a man, the first spark that causes the inner transformation of this character in the novel is Hediye, a woman. And, other women in the book with their traditional identities play a significant role in the story with their spiritual outlooks, familial

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul/Türkiye, e-posta: enginkeflioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2329-633X.

roles, and attitudes about strong-willed males. Among them, Gülsüm is a type who was raised with a traditional understanding, who confronted us with worthlessness at the beginning of the novel, and who was positioned in a completely different place by both her husband and her environment with the spiritual change she went through at the end of the novel. In this study, female characters in both novels are discussed in terms of female identity.

Keywords: Novel, Mesihpaşa İmamı, Handan, woman, transformation.

Giriş

Kadın meselesi, Tanzimat'tan beri edebi eserlerde konu edilmiştir. İlk dönemlerde erkek yazarlar tarafından ele alınan bu konu, zamanla kadın yazarların eserlerinde de yer bulmuştur. İlk kadın yazarlarımızdan Halide Edip, kadın konusunda yazılar yazmış, kadının eğitiminin önemini savunmuş hatta bu konu ile ilgili Teâlî-i Nisvan cemiyetini kurmuştur. Halide Edip'in tam olarak feminist olduğu söylenemez. Ancak kendi döneminde kadın hakları ile ilgili yazıları ve bu konudaki atılımları feminizm noktasında görmezden de gelinemez. Kahramanlarının çoğunu kadınlardan seçen Halide Edip, daha ilk romanlarından itibaren kadının toplum içindeki yerini etraflı bir biçimde ele almış ortaya koyduğu kadın tipleriyle kadın kimliğinin sosyal ortamda ve sosyal meselelerde varoluşunu vurgulamıştır. "Halide Edip, vatansever, Türklüğü ve Müslümanlığı ile övünen, vatan tehlikeye düştüğünde ona yardımdan kaçmayan, kültürlü, ahlâklı, sosyal hayata katılan bir Türk kadını hayal etmiştir." (Kurnaz, 1991, s. 75).

Kadın konusunu eserlerinde işleyen diğer bir kadın yazarımız Sâmiha Ayverdi'dir. Onun eserlerinde kadın etrafında kurgudan ziyade kadın kimliğinin eserlere sindirilmesi söz konusudur. 1930'lu yılların sonunda ilk eserlerini veren Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin kaynağı Türk tarihine ve İslâm dini öğretilerine dayanır. Onun düşünce sistemindeki kadını şekillendiren de yine bu iki kaynaktır. "Sâmiha Ayverdi'ye göre münevver kadın, dindar ve müspet manada muhafazakâr kadındır. Onun romanlarındaki münevver kadınlar maneviyatı güçlü, ideal tiplerdir. Klasik zevk ve terbiyeye yetişmiş bu kadınlar, son derece ağırbaşlı ve kâmile insanlardır." (Öztürk, 2018, s. 80) Kadını eğitim alıp almamasına göre değil milli bilinç ve manevi değerlere ne kadar bağlı olduğu noktasında ele alan Ayverdi'ye göre kadının medeni ve sosyal olmasını sağlayan olgu da bu gelişimi tamamlayıp tamamlayamama durumuna göre tasnif edilir: "Eski kadının, medeni ve sosyal gelişimini sağlayan, okunarak değil yaşanarak kazanılan bir kültüre sahip olduğunu savunmaktadır." (Özgürel, 2012, s. 163).

İncelemeye gayret ettiğimiz bu iki romanda kadın kimliği ve kadının toplumdaki yeri meselesi, antik çağdan günümüze kadar gündemde kalmayı başaran meselelerin en önemlilerindendir. Zira kadının cinsiyetinin taşıdığı anlamsal kavram ve bu kavramın üstüne bina edilen sınırlar, çizilmesi kolay; yıkılması ise zor olan sınırlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Halide Edip, kadına çizilen bu sınırları modernitenin içinde aşmayı planlarken Ayverdi, gelenekselin içindeki ruhu manevi değerler etrafında eşitleyerek bu eşitlikle kadına kimlik kazandırma gayesini güder.

Handan ve Mesihpaşa İmamı'nda Kadınlar

Handan, Halide Edip'in 1912'de telif edilen, olayın merkezinde kadının olduğu, yazarının hayatından izler taşıyan romanıdır. Romanda başkahraman Handan, Batılılaşmış kadını temsil eder. Hem Batılı hem dini eğitim almıştır. Piyano çalan, yabancı dil bilen, toplum sorunlarını takip eden, belirli konuları erkeklerle tartışabilen bir tip olarak karşımıza çıkar. Eğitimi için sistematik olarak özel hocalardan evde dersler alır. "Baştan itibaren evde özel hocalardan ama sistemli bir eğitim almıştır. Sosyal duyarlıkları vardır ve yazar tarafından 'vatanperver' olarak tanımlanır. Ancak o da tamamlanmamış, başka bir söyleyişle devrin istediği kadın henüz doğmamıştır." (Argunşah, 2015, s. 37).

Romandaki geleneksel yaşamı temsil eden kadın kahramanlar tarafından anlaşılabilen, bazen yadırganan, bazen yurtdışında yaşaması bakımından hoş görülmemeyen bir kadındır. Handan, erkekler tarafından çekici bulunan bir yandan da çekinilen bir kadındır. Bu çekinme, onun bilgisinden, erkeklerle rahatça birtakım meseleleri tartışabilmesinden kaynaklanır. Batılılaşmış bir kadın olarak diğer Batılılaşmış erkekler tarafından çoğu zaman yadırganır (Atabağsoy, 2019, s. 70). Yine aynı şekilde romanın diğer karakteri Neriman da iyi eğitim alır fakat eğitimini Handan kadar ileri götürmez. Handan'ın eğitimini ilerletmesi annesi Sabire Hanım'ı rahatsız eder.

Mesihpaşa İmamı, Sâmîha Ayverdi'nin son romanıdır. Roman, bin dokuz yüzlerin başında Balkan Harbi'ni de içine alan dönemde geçer. Olaylar, başkahraman Halis Efendi'nin etrafında gelişir. Romanın kadın kahramanları genelde geleneksel yaşamın temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Roman kişilerinden Gülsüm Hanım, bunlardan biridir. Gülsüm Hanım geleneksel Türk ailesinde yetişmiş, herhangi bir eğitimden geçmemiş bir kadındır. Kızı Zehra da Gülsüm Hanım gibi geleneksel usullerle yetiştirilir. Zehra, babasının izin vermeyeceğini bildiği için musiki eğitimini ondan habersiz alır. Kızların eğitimi bakımından her iki romanda farklı eril anlayışların olduğunu görüyoruz. *Handan*'da Cemal Bey'in kızları Batı tarzı eğitim alırlar, serbest tarzda yetiştirilirler fakat *Mesihpaşa İmamı*'nda Zehra, Hâlis Efendi için "... el hakkı idi." (Ayverdi, 2000, s. 50). Bu nedenle onu herhangi bir eğitimden geçirmesi bir yana oğullarına gösterdiği sevgi ve alakayı bile kızından esirger. Gülsüm Hanım evin dışında hiç görülmez. Handan ise hem kendi ülkesinde hem de yurtdışında kocası olmadan da serbestçe dolaşır. Neriman'ın tek başına dışarı çıkmasını yadırgamasına: "Adam sen de ben dünyayı yalnız dolaşırım." (Adıvar, 2009, s. 94) diyerek bunu olağan bir durum olarak gösterir. Tenis oynar, erkek gibi ata biner, yurtdışında kocası olmadan yaşar. "Ben bir sistem dairesinde çalışacak ve yaşayacakmışım!" (Adıvar, 2009, s. 53) diyerek hayatıyla ilgili verilen kararlarda başkalarının tahakkümünü kabul etmez (Önder, 2022, s. 29). Handan özgürlüğüne düşkün, evleneceği kişiyi kendi seçen bir kadındır. Kadının evleneceği erkeği seçmesi, onunla evlenmeden önce rahatça görüşmesi romanın yazıldığı dönem için nadir görülen bir durumdur. Nitekim romanın diğer öne çıkan kadın karakteri Handan'ın en yakınında bulunan Neriman, onun gibi bir süre Batılı eğitimden geçmiş "alafranga kızlar"dan olmasına rağmen Gülsüm Hanım gibi görücü usulü evlenir.

Gülsüm Hanım, evinde varlık gösteremeyen, çocukları üzerinde kontrolü olmayan, kocası tarafından değer verilmeyen ve sevilmeyen, hayatını çocuklarına adanmış ama bu adayı karşılığını onlarda göremeyen bir kadındır. Geleneksel yaşamın içinde yetişmiştir. Annesi Pembe Hanım'ın idare etmesiyle evi çekip çevirir. Çocuklarıyla kocası arasında adeta bir duvar vazifesi görür. "Bu su gibi akıcı, sessiz, varlıksız, tesirsiz kadını şekilden şekle sokmak için bir ricâ, bir dilek yeter de artardı bile..." (Ayverdi, 2000, s. 36). Romanın başlarında suskun bir kadın olarak karşımıza çıkar. Kocasının azarlarına karşılık vermez, sineye çeker. Gülsüm Hanım'ın romanda en belirgin özelliği sabırdır. Sabırdan hırkasını kuşanmış gibidir. Onun sabrı, kimi zaman çaresizlikten kimi zaman da "erkeğine iyi bir eş" (Ayverdi, 2000, s. 64) olma çabasından ileri gelmektedir.

İki romanında da asıl kadın kahramanları evlidir. Bu durum, aynı zamanda toplumun kadın kimliğine bakarken görmek istediği, değiştiremediği, statüsü çok eskilerde atılmış bir temel klişeye dayanmaktadır. Halide Edip, evli Handan'ı bireyselleştirmeyi erkeğin evliliğe bakışında özgür kılarak değiştirmeyi isterken Ayverdi, evin içinde yuvasına sadık evli kadını "eş olarak iyi" kıvamına getirip idealize etmektedir. Fakat bu iki standardizasyon da yıkılamayan duvarın sağlamlığını tescil etmekten öteye gitmemektedir.

Güzel Değil İdeal Kadın

Halide Edip, romanında kadını dış güzelliğiyle ön planda tutmaz. Handan'ın güzel olmadığını vurgusu romanda birçok kez geçer. Handan'ın güzelliğinden ziyade kendini yetiştirmesi, güçlü oluşu, kabiliyetleri ön plana çıkarılır (Önder, 2022, s. 24). Handan kendine güveniyle, bilgisiyle saygı uyandırır, çekici bulunur. Neriman güzeldir fakat bu onun ideal kadın olması için yeterli değildir. Sâmîha Ayverdi ise romanlarındaki kadınları, fiziksel güzellikleriyle değil manevi olarak güçlü oluşlarıyla ön plana çıkarır. "Ayverdi kadını yerlilik, millîlik, devamlı ve şuurlu bir yaratıcılık, hâl diliyle terbiye, gönül ilmine vukûfiyet, tarihî emanetin taşıyıcılığı gibi adeta medeniyet imbiğinden süzülerek oluşturulmuş terkip kavramlarla tasavvur eder." (Çağlıyan İçener, 2016, s. 155). Gülsüm Hanım ise kendisini güzel olmadığına inandırmış, diğer kadınlardan farklı olduğunun farkında ama bunu değiştirmek için de çabalamayan bir kadındır. Onun kocasına denk olmadığını çevresinden önce kendisi fark etmiştir. Bu fark ediş, başkalarının ona söz söylemesine fırsat vermeyen ve bir bakıma Gülsüm'ü cesaretlendiren bir farkındalıktır.

Sâmîha Ayverdi'nin romanlarında maneviyat ön plândadır. Özellikle Gülsüm, romanda manevi yönüyle ön plana çıkarılır. "Bu roman kişileri için önemli olan iç yani manevî kıymettir. Bu duyguda bir arınma psikolojisi mevcuttur; nefsin esaretinden kurtulup, kibir, kin, nefret, kıskançlık gibi kötü duygulardan arınan kişinin, gerçek anlamda bir insanlık mertebesine yani kemâle erişmesi söz konusudur." (Özdemir, 2014, s. 26). Başlarda Hâlis Efendi, karısının fiziki özellikleriyle kendisini etkilemediğini vurgulasa da sonlara doğru Gülsüm artık kocası için maneviyatıyla kendisinin yıllardır imamlık yaparak ulaşamadığı bir noktadadır. "...bir yürek dağının yoğurup biçimlediği yepyeni bir mevcûdiyetti." (Ayverdi, 2000, s. 214). Gülsüm Hanım aynı zamanda tavırlarıyla çevresine de etki eder. "Gülsüm Hanım, kitapsız, hocasız kazanılan kadınlık ilminin o akıl ermez gizli ve sırlı yollarından geçerek Hediye'ye de tesir etmiş, onu da ötekileri olduğu gibi, dürüstlüğü, sâdeliği ve manfaatsizliği ile tesir ederek müttelikleri arasına almıştı." (Ayverdi, 2000, s. 221). Burada bahsedilen tesir fiziki değil manevi gücüyle, kişiliğiyle çevresinde etki bırakan tesirdir. Bu noktada Handan karakteri nasıl Halide Edip'ten izler taşıyorsa manevi gücün vurgusuyla Gülsüm karakteri de Sâmîha Ayverdi'den izler taşır. Nitekim Ayverdi bu yönünü eserlerine yansıtmaktan çekinmediği gibi sosyal yaşantısında da ifade etmekten çekinmez. Bu yönü, Kenan Büyükaksoy (Rifai) ile irtibatı olan yönüdür. Ayverdi'ye göre Kenan Büyükaksoy büyük bir değer, aynı zamanda kendisi için yeri doldurulamayacak olan mürididir. "O, her devrin geçer akçesi olan gerçek bir kıymetti. Nev'-i beşere ileri bir anlayış ufku açarken hem kendi mihveri, hem de güneşin etrafında dönen arz gibi, ferdi ve içtimâî hayâtın rûhunu kıl kadar aksatmadan ahenkleştirmişti." (Ayverdi, 2021, s. 251).

Handan romanında Neriman karakteri kendisine verilmiş eş ve anne rolünü oynar. Diğer alanlarda herhangi bir iddiası, hırsı yoktur. Kocasına *fikir* ve *his* bakımından yetemediğini düşünür (Uygun, 2010, s. 20). Handan'ı ona denk görür: "Refik, keşke sen Handan'ın kocası olaydın, birbirinize daha uyardınız." (Adıvar, 2009, s. 109). Benzer şekilde *Mesihpaşa İmamı*'nda Gülsüm Hanım da kocasının onu eş olarak kabul etmesini kocasının bir lütfu olarak görür. "Sen mübarek bir adamsın. İyisin, doğrusun, merhametlisin, bana kıyasıya hiçbir kötü muamelen olmadı. Halbuki isteseydin kapı dışarı eder, bu eve genç, güzel bir kadın getirebilirdin." (Ayverdi, 2000, s. 217) diyerek bir bakıma Halis Efendi'nin onu evde tutmasının eş olmasının gereği değil merhametinin sonucu olduğunu düşünerek kocasına minnet duyar. Gülsüm Hanım, Hediye'nin evine getirilmesini kendisi istemiştir. Bunu yapmaktaki amacı kocasına üstünlük kurmak, söz sahibi olmak değil yalnızca onu sevdiği içindi. "...ben kendimi bildim bileli Allah'ımdan

hiçbir şey istemedim.” (Ayverdi, 2000, s. 218) diyen Gülsüm Hanım yalnız bir kere bir şey ister. O da kocasının karşısına seveceği bir kadını çıkarması. Gülsüm Hanım’da bu istek kocasına duyduğu aşktan gelir, onu çok sever fakat kocasının bu tür duyguları yaşayamaması, sevdiği birinin olmaması nedeniyle ona üzüldür. Her iki kadın da geleneksel hayatın onlara biçtiği kadın rolüne uygun hareket eder. Fakat Neriman kocası tarafından sevilirken Gülsüm Hanım sevilmez, çirkin ve katlanılmaz bulunur. Hak ettiği değeri görmez. Bu nedenle de özgüveni yoktur. “Gülsüm kadın genelde mutsuzdur, tedirgindir, kendinden emin değildir.” (Kırzioğlu, 1990, s. 761).

Mesihpaşa İmamı’nda otoriter baba figürü karşısında kalan bir diğer kadın karakter olan Zehra, on altı yaşında geçirdiği bir kaza sonucu total kalmış zeki, çalışkan bir kızdır. İki erkek kardeşinin gölgesinde kalmıştır. Babası oğulları için duyduğu gelecek endişesini kızı için duymaz, sadece onun total olduğu için evde kalmasına üzüldür. Zehra da bu ortam içinde sakatlığının ailesinde oluşturduğu merhamet duygusundan da aldığı cesaretle kendi yeteneğinin peşinde koşar ve babasından gizli Kemeçeci Rıza Bey’den mûsikî dersi alır. “Belki bu işte, mûsikî düşkünlüğü kadar, babasının rağmına hareket etmek, onu atlatmak ihtiyâcı, farkında bile olmadan besleyip geliştirdiği bir öç alma hâlini almıştı.” (Ayverdi, 2000, s. 36). Görüldüğü gibi Zehra, Halis Efendi’nin karşısında sus pus olan annesinin aksine babasının baskısına karşı koyar. Romanda Hediye, Zehra’nın aksine babası tarafından pek çok zorlukla mücadele edecek şekilde yetiştirilmiş biridir. Hediye, baba ve oğul arasında kaldığı zamanlarda “vakit vakit bir arkadaş gibi sevdiği babası”yla gönül işlerini konuşacak kadar yakındır.

Hem Halide Edip’in hem de Sâmîha Ayverdi’nin romanlarında kadınların evliliklerine sonuna kadar bağlı oldukları görülür. Bu durumu Simone de Beauvoir şöyle timsallendirir:

“Toplumun kadına hazırladığı yazgı, genel olarak evliliklidir. Bugün bile, kadınların çoğu evlidir, evlenip ayrılmış ya da dul kalmıştır, evlenmeye hazırlanmakta ya da evlenmediği için dertlenmektedir. Bekar kadın, ister bundan yoksun kalmış, ister baş kaldırmış ya da aldırmamış olsun hep evlilik kurumuna göre belirlenir.” (Beauvoir, 1970, s. 9).

Gülsüm Hanım evine, eşine bağlı bir kadındır. Çocuklarıyla kocası arasında sürekli dengeyi korumaya çalışır, onları idare eder. Çünkü Sâmîha Ayverdi aile kurumunun devamlılığının toplumun ahlak yapısı ve düzeni için çok önemli olduğuna inanır. Bunu da bu romanda Gülsüm Hanımla yansıtır. Yine Halide Edip de evlilik kurumunun sağlamlığı ve devamının toplum düzeni açısından önemini bilir. Handan, romanında defalarca aldatılan fakat evliliğini bitirmeyi düşünmeyen başkahramanla bunu yansıtır. “Halide Edip bütün romanlarında evlilik dışı ilişkileri hiç hoş görmez ve bunlara ancak Heyula veya Handan’da olduğu gibi zihin kontrolünün ortadan kalkması hallerinde rıza gösterir (Enginün, 1986, s. 59).

Sonuç

Sâmîha Ayverdi ve Halide Edip, romanlarında ideal kadının örneklerini verirler. Halide Edip’in Handan’ı başlarda güçlü, özgür, yaşadığı hayatta söz sahibi olan bir kadinken roman sonunda hüsrana uğrar. Ayverdi’de ise romanın başından beri ihmal edilen, duyguları yok sayılan Gülsüm, sonlarda manevi yönden güçlü bir kadın olarak karşımıza çıkar. Handan’da Batılılaşmış kadın kimliği ön planda tutulurken *Mesihpaşa İmamı*’nda geleneksel kadın kimliği görülür. Her iki roman da olayların geçtiği tarih itibarıyla aynı yılları farklı yaşam tarzları üzerinden anlatır. Bir tarafta yurtdışı görmüş, özel eğitim almış, zengin bir muhitte yaşayan, özgürleşmiş kadınlar; diğer tarafta bir mahallede sıradan yaşamlar süren, kendi geleneksel yaşamı içinde varlığını sürdüren kadınlar vardır. Her ne kadar erkek kahramanlar kadınları dış güzellik açısından

yorumlasalar da romandaki kadınlar fiziki özellikleriyle değil iç dünyalarıyla okur karşısına çıkarılırlar. Handan, yetiştirilme tarzının da etkisiyle son derece özgüveni yüksek bir kadındır. Buna rağmen kocası tarafından hak ettiği ilgi ve değeri görmez. Gülsüm ise yine yetiştirilme tarzının etkisiyle özgüveni olmayan bir kadındır. Gülsüm de kocasından değer görmez. Her iki kadın da bu yönleriyle benzerlik gösterir. Bir diğer ortak nokta her iki romanda da kadın karakterlerinin kişiliklerindeki keskin dönüşümlerdir. Handan romanında güçlü kadın tipi zayıflatılırken Mesihpaşa İmamı romanında silik kadın Gülsüm, roman sonunda güçlendirilmiştir. Kadını manevi yönüyle ele alma konusunda iki yazarın da benzer anlayışta olduğu görülür.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2009). *Handan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Argunşah, H. (2015). Halide Edip'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (37), 27-52.
- Atabağsoy, N. (2019). Handan Romanında Batılılaşmış Kadın Karşısında Batılılaş(ama)mış Erkekler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 68-77.
- Aytemiz, B. U. (2010). Handan: Ataerkil Söylemin Kıyısında Biçimlenen Roman. *Roman Kahramanları Dergisi*, (3), 17-23.
- Ayverdi, S. (2000). *Mesihpaşa İmamı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. ve Araz, N. (2021). Birinci Etüd. *Ken'an Rifâ ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Beauvoir, S. (1970). *Kadın II: Evlilik Çağı* (çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Çağlıyan İçener, Z. (2016). "Tarihî Emanetin Taşıyıcısı"nın İzinde: Sâmiha Ayverdi ve Modernleşme-Gelenek Ekseninde Kadın. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 12(47), 139-157.
- Enginün, İ. (1986). *Halide Edip Adivar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kırzıoğlu, B. (1990). *Sâmiha Ayverdi Hayatı-Eserleri*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Önder, A. (2022). Direnen Bir Kadının Romanı: Handan. *Edebî Eleştiri Dergisi*. 6(1), 19-42.
- Özdemir, F.Ç. (2014). Geçmiş, Bugün ve Gelecek Bağlamında Sâmiha Ayverdi'yi Anlamak. *Akademik Kaynak Dergisi*, 2(4), 19-37.
- Özgürel, E. G. (2012). *Samiha Ayverdi'nin Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, S. & Can, A. (2018). Sâmiha Ayverdi Romanında Dindar ve Muhafazakâr Kadın Psikolojisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 74-88.
- Uluant, Z. (2020). AYVERDİ, Samiha. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayverdi-samiha> [erişim tarihi: 07.06.2022].